

УДК 070(055.1/2) (075.8)

Пода О.Ю.

ТРИАДА “ЖІНКА - ГЕНДЕР – НАЦІЯ” У СУЧАСНОМУ МАСОВОКОМУНІКАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Пода Е. Ю. Триада «женщина - гендер - нация» в современном массовокоммуникационном дискурсе
Статья посвящена анализу визуальных и текстовых репрезентаций проблемы “женщина - гендер – нация” в контексте развития массовой коммуникации.

Ключевые слова: анализ, гендер, женщина, массовая коммуникация, нация, проблема, репрезентация

Пода О.Ю. Триада “жінка - гендер – нація” у сучасному масовокомунікаційному дискурсі
Статтю присвячено аналізу візуальних і текстових репрезентацій проблеми “жінка - гендер - нація” в контексті розвитку масовокомунікаційного дискурсу.

Ключові слова: аналіз, гендер, жінка, масова комунікації, нація, проблема, репрезентація

Poda O. Y. Triad "woman - gender - nation" in modern discourse of mass communication
The article is devoted to analysis of visual and textual representations of problem "woman - gender - nation" in the context of development of mass communication.

Key words: analysis, gender, mass communication, nation, problem, representation, woman

Актуальність. Сучасна тендерна парадигма нерозривно пов'язується з поняттями “нація”, “національне”. Мас-медіа як безпосередні ретранслятори державної тендерної політики, з одного боку, фіксують демократичні кроки уряду й парламенту (це є позитивним); з іншого, як профани (несвідомо) або як бізнесові структури (цілком усвідомлено), унеможливають комунікацію в режимі тендерної симетрії та егалітарності. Звичайно, що останнє вкрай негативно позначається на публічному представленні проблеми “гендер - жінка – нація”. “На добу великого народного лихоліття і руїни припали початки нових взаємин між українською жінкою і Нацією. В тіні великої національної трагедії... проходить також наше життя... Цей факт ускладнює ще більше питання, якому на ім'я: “жінка і суспільство”, “жінка і нація”, “жінка і держава” та яке само по собі, навіть у нормальних умовах, важке і складне...” - писала Мілена Рудницька [10, с. 206]. Як не дивно, але рядки 30-х років ХХ століття досить глибоко і точно характеризують сьогодення.

Постановка проблеми. Остаточне визначення місця проблеми “гендер - жінка – нація” в тендерному та масовокомунікаційному дискурсах ще попереду, але наявні на сьогодні дослідження переконливо доводять його значимість і вагомість. Сама ж проблема є багатоаспектною. Так, поперше, ідеться про історію та сучасний стан розвитку фемінізму у світі взагалі й українського зокрема і, відповідно, пов'язаний із ним розвиток жіночих часописів (праці В. Агеевої, А. Волобуєвої, О. Забужко, І. Кона, С. Костя, С. Павличко, В. Передерій, М. Рудницької, Н. Сидоренко, Л. Смоляр, Т. Старченко, Г. Тьомкіної, Т. Хоми, Н. Чухим й інших). По-друге, з точки зору гендерології обґрунтовується теоретичний рівень проблеми (роботи С. Айвазової, О. Вороніної, О. Іванової, А. Кириліної, Б. Місонжикова, С. Оксамитної, Н. Остапенко, Н. Пушкарьової, Л. Таран, С. Ушакіна, І. Чикалової, О. Ярьської-Смирнової, інших авторів). По-третє, розкривається співвіднесення понять “національний” і “гендерний” (дослідження О. Гапової, Л. Едмондсон, І. Жеребкіної, С. Жеребкіна, Н. Монахової, М. Рубчак, І. Тартаковської, Н. Щетиніної та інших). По-четверте, у контексті триади “жінка - гендер – нація” аналізуються жіночі образи та тендерні стереотипи в суспільстві, їх тиражування ЗМК (питання розробляли Н. Ажгіхіна, Т. Бендас, Л. Бондаренко, Ю. Гусєва, О. Кісь, Г. Сілласте, П. Талеров, Г. Турецька, О. Хашковський, інші).

Мета нашого дослідження полягає в доведенні реальності існування проблеми репрезентації триади “жінка - гендер – нація” у масовокомунікаційному дискурсі (загальний огляд). Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань, як: визначити основні проблемні рівні триади “жінка - нація – гендер” в контексті фемінного і маскуліного концептів: охарактеризувати радянські і пострадянські інваріанти/варіанти образу Батьківщини-Матері.

Варто зауважити, що на сьогодні гендерологи, соціологи, політологи, фемінологи не дійшли згоди щодо суті аналізу питання взаємозв'язку між поняттями “гендер”, “громадянство”, “етнічність”, “нація”, “раса”. Російська соціолог І. Тартаковська, спираючись на аналіз праць зарубіжних учених, виділяє п'ять підходів до вирішення цієї проблеми: гендер жодним чином не впливає на природу національних відносин; національні відносини аж ніяк не впливають на тендерні; системи гендерної нерівності та національної/етнічної/расової нерівності варто розглядати як такі, що існують одночасно, тобто своєрідна “теорія двох систем”; “специфічні інститути, у межах яких здійснюється

політика нерівності й пригнічення білих жінок і які традиційно були в центрі уваги класичного фемінізму, насправді не відіграють центральної ролі у визначенні стану жінок, що належать до інших етносів (Белл Хукс)”; визнання тісного перетину національних/етнічних і тендерних відношень [13, с. 136-137]. Наш аналіз ми сконцентруємо на образному представленні проблеми “жінка - гендер – нація”, його аргументативною базою слугуватиме п'ятий підхід.

Дослідники, серед яких І. Жеребкіна, Н. Монахова, М. Рубчак, висуваючи різні аргументи, доводять, що сучасними мас-медіа цілком закономірно має формуватися ситуація природного переходу від супержінки радянських часів до матріархату, “представленого всюдисущою богинею Берегинєю”, “яка об'єднає маски матері й захисниці народу” [9, с.406]. Існує і пояснення подібної трансформації на рівні психоаналізу - лананівської схеми “суб'єкт більше, ніж він є”: “Загадка цієї схеми в нових пострадянських умовах полягає, проте, не в тому, що жінки - як це було в радянських режимах - стають об'єктами цинічних маніпуляцій радянської влади..., виступають жертвами радянської антинаціональної ідеологічної машини і виконують лише формально симулятивні ритуали вимог Іншого/радянської влади... але в тому, що ... сам суб'єкт, тобто самі “нові” жінки, беруть активну участь у цьому виробництві. Дійсно, на рівні влади українським жінкам запропонований новий (замість старого радянського) високий символічний жіночий образ у міфологічній національній історії - ... козачки-матері або міфологічної Берегині...” [4, с. 155].

Подібні механізми не є новими. Варто згадати, що кінець XIX - початок XX століття для української, особливо західноукраїнської, жінки проходив під гаслами емансипації, фемінізму, націоналізму. Поступ нації, розвиток жінки нації, обірваний радянською владою, відновився фактично через сто років - на межі XX і XXI століть, коли “ми не можемо уникнути ані фемінізму, ані націоналізму, позаяк усі ми маємо стать (gender) і належимо до певної групи, навіть якщо задля особистісного виокремлення ми заперечуємо цю приналежність... Націю та жінку можна редукувати до єдиного визначення лише в тих суспільствах, де індивіда розглядають виключно як частину чітко структурованого цілого” [1, с. 5].

Наявна й протилежна точка зору щодо образу Берегині. На думку О. Кісь, він “був сконструйований цілком штучно на самому початку незалежності...” [6, с.38], а його потрактування - суцільні політичні й соціальні маніпуляції. Дослідниця використовує навіть такий умовний термін, як “комплекс Берегині”, і висуває сумніви щодо можливості його подолання, особливо після встановлення на майдані Незалежності в м. Києві монумента: “Така легітимізація образу Берегині робить його ледь не сакральним і відтак майже недосяжним для критики та деконструкції... Берегиня набула статусу офіційної моделі жіночої ідентифікації, що підтримується державою... Міт Берегині - ідейний наркотик, самообман, способ втечі від жорстокої реальності, де жінка - зневажена, експлуатована, безправна, безмовна, у світ її мрії - де весь український космос обертається навколо Жінки-Берегині, що гордо стоїть на постаменті” [6, с.45].

Варто згадати радянські часи, коли спекулятивністю вирізнявся й образ Батьківщини-Матері, що з'явився у важкі роки Вітчизняної війни. На той час йому “дозволили” функціонувати паралельно з образом Вождя-Батька. Жінка як захисниця і годувальниця нації набувала стовідсоткового визнання саме в роки лихоліть, проте потреба в образі Жінки-Матері нації виникла набагато раніше. “Розуміння радянського соціалістичного суспільства як “великої родини”, - зазначає С. Рамм-Вебер, - дозволило приписати Сталіну роль батька, а героям соціалізму (стаханівцям і хоробрим льотчикам) - роль його синів. Але хто ж є матір'ю цієї сім'ї?” [8, с.268]. Цікавим є й факт візуальної репрезентації образу Батьківщини-Матері, яка мала бути прийнятною для всіх націй і національностей, об'єднаних під дахом великої домівки СРСР, - жінка-європеоїд, більш подібна до звичайної російської жінки. Вийшла цілком благородна картинка міжнаціонального єднання: реальний Батько всіх народів - грузин і віртуальна Мати-Батьківщина - росіянка.

Німецька дослідниця Л. Едмонтон, аналізуючи використання міфу про матінку Русь, підкреслила дуже важливу деталь: окрім років війни 1941-1945 років, образ жінки як нації використовувався для “увіковічення пов'язаних з війною подій”. І в цьому випадку “влада батьківщини” має подвійний характер. Батьківщина стає одночасно і як владна фігура, що закликає синів на війну, і як вразлива територія, котра потребує захисту. Система образів, що використовувалася у воєнні і повоєнні роки, ґрунтована як на маскулінном, так і на фемінном концептах, - вітчизна і батьківщина (російською мовою - отечество и родина. - О.П.). Війна називалася Великою Вітчизняною, а земля, яку захищали, - батьківщиною” [14, с. 138-139]. Цікавою, на наш погляд, є теза про маскулінний і фемінний концепт (“отечество и родина”). Український дискурс у цьому плані взагалі зрікається маскулінного, адже маємо тільки фемінні концепти – “вітчизна”, “батьківщина”; хоча й у російській мові присутня словесна гра, яка може демаскулінізувати концепт “отечество”, - це слово “отчизна”.

Паралельно з образом Батьківщини-Матері функціонував створений набагато раніше соціалістичною ідеологічною машиною образ-антипод: “стать” перестала бути атрибутом індивіда –

вона космізувалася: Жінкою - класичним сексуальним об'єктом, з постійною готовністю пасивного еротизму розпластаного під Ураном-небом Верховної Влади, що тримає її в найупокоренішій позі завдяки неослабній ерекції своїх мілітарних органів (армія, НКВД-КГБ, міліція, військово-промисловий комплекс) зробилася вся країна..." [5, с. 159]. О. Забужко робить висновок про те, що Батьківщина - країна взагалі в усіх зацілілих мовнокультурних традиціях – "жінка": Велика Мати, живородяще лоно; сталінський тоталітаризм... вперше в історії перетворив її на лоно Великої Блудниці [5, с. 159]. Образ Батьківщини-Великої Блудниці протягом десятиліть був табуованим. І тільки в останні 15 років мас-медійний дискурс наповнився старими, що лежали в архівах і були загрифовані, і новими візуальними і текстовими документами, що доводить не-штучність Великої Блудниці.

О. Забужко дивує і вироблений чоловіками впродовж майже цілого століття культ Роксолани – "жінки безумовно видатної, за всіма ознаками типowo "Ренесансної" особистості... та тільки ж, далєбі, важко уявити, щоб який-небудь самовладний народ впадав у приступ патріотичних гордошів від того, що його дочка прикрашала чужі гареми, - а цілий культ будується саме на цьому" [5, с. 168]. Учена не розуміє, як чоловіки "за кадром" цього культу залишили політичну кар'єру, дипломатичні успіхи, реформаторство Роксолани, і обурюється фактом, "що жінка, яка "відходить" від національного "тіла" обслуговувати іноетнічний генофонд, може ідеалізуватися трохи не як модель національної жіночості" [5, с. 168-169], що стає на сьогодні звичайною практикою.

Повернення до символів і образів матриархату в контексті проблеми "жінка - гендер – нація" - це один бік складного питання. Інший - цілком пронизаний патріархатним канонem (звернімо увагу на те, що не завжди може потрактовуватися як негатив). Так, ключовими конструкторами останнього можуть бути фігура Тараса Шевченка, образ Козацької республіки [3], бурхливе відродження православ'я [2; 11], образ України як неньки... – "всі вони укріплюють глибоко патріархальні політичні, соціальні та культурні структури сучасного українського суспільства" [7]. Водночас варто зважити й на те, що, з одного боку, "зображення націй як жінки, що ґрунтувалося на національних міфах і ритуалах, свідомо культивувалося в різних суспільствах з кінця 18-го - початку 19-го століття для того, аби представити сучасну жінку як законну продовжувачку давньої традиції" - материнства (як аспекти національного дискурсу) [14, с. 135]. З іншого - за уніфікацією образу Батьківщини-Матері часто приховують не-материнські образи/символи нації. "Зв'язок образу матері і нації не універсальний: роль символу нації може виконувати зображення і молоді дівчини, і чоловіка, і диких тварин, і птахів, і абстрактні знаки. Одна й та сама нація могла бути представлена різними способами" [14, с. 136]. На сьогодні символічна і репрезентативна складова національного дискурсу може набувати спекулятивних і "домовницьких" форм.

Висновок. Щодо тендерної теорії - начебто все зрозуміло: матриархаїка не тільки на рівні символічної, але й на рівні публічної репрезентації намагається подолати опір патріархаїки. Проте у масовокомунікаційному дискурсі тендерні теоретичні настанови практично не спрацьовують.

Національний і тендерний дискурси не відокремлені один від одного, вони здавна і тісно переплітаються. На тлі такого перетину тендерний фактор використовувався і використовується як маніпулятивний засіб й інструмент. У першу чергу це стосується тріади "жінка - гендер - нація", репрезентативна складова якої представляється на рівні архетипів, традиційної образної системи, тендерних стереотипів, котрі продовжують виконувати ідеологічні, сугестивні і контролюючі функції.

У контексті аналізованої нами проблеми перспектива подальших досліджень, вірогідно, полягатиме у вивченні царини тендерної цензури мас-медіа, мета якої – "затуманити реальні умови життя жінок і несправедливість патріархальних тендерних відношень" [12, с.20] і, без сумніву, у дослідженні специфіки функціонування у масовокомунікаційному просторі тріади "чоловік - гендер – нація".

Джерела та література

1. Богачевська М. Націоналізм та фемінізм - одна монета спільного вжитку //І: Незалежний культурологічний часопис. - 2000. - Число 17. - С. 5-13.
2. Габрозьян Н. Пол. Культура. Религия // Общественные науки и современность. - 1996. - № 6. - С. 126-133.
3. Жеребкин С. Сексуальность в Украине: гендерные «политики идентификации» в эпоху казачества // О муже(Н)ственности: Сборник статей / Сост. С. Ушакин. - М: Новое литературное обозрение. 2002. - С. 224-244.
4. Жеребкина И. Гендерные 90-е, или Фаллоса не существует. - СПб.: Алетейя, 2003. - 256 с.
5. Забужко О. Жінка автор у колоніальній культурі, або знадоба до української гендерної міфології// Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. - К.: Факт, 1999. -С. 152-193.
6. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності в сучасній Україні //І: Незалежний культурологічний часопис. - 2003. - Число 27. - С. 37-55.
7. Монахова Н. Парадокси націєтворення в Україні: гендерний аспект. - <http://www.genderlab.kiev.ua/>

8. Рамм-Вебер С. Искусство сталинской эпохи: материнский архетип и соцреализм // Пол. Гендер. Культура. Немецкие и русские исследования. Сб. статей / Под ред. Элизабет Шоре, Каролин Хайдер. - М.: РГГУ, 2003. - Вып. 3. - С. 267-280.
9. Рубчак М. Преобразование женственности в современной Украине // Гендерные истории Восточной Европы: Сб. научн. статей / Под ред. Е. Гаповой, А. Усмановой, А. Пето. - Минск: ЕГУ, 2002. - С. 396-409.
10. Рудницька М. Жінка і Нація // Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької/ Упоряд. М. Дядюк. – Львів, 1998. - С. 206-208.
11. Степаняц М. Образ женщины в религиозном сознании: прошлое, настоящее, будущее // Феминизм. Восток. Запад. Россия. - М., 2000. - С. 66-76.
12. Такс М. Круги на воде // Сила слова - 2: Новый европейский порядок: Права человека, положение женщины и гендер, цензура: Сб. ст./ Сост. Н. Ажгихина. - М.: Эслан, 2000. - С. 16-26.
13. Тартаковская И. Гендерная социология. - М: ООО "Вариант" при участии ООО "Невский Простор", 2005.-368 с.
14. Эдмонсон Л. Тендер, миф и нация в Европе // Пол. Гендер. Культура. Немецкие и русские исследования. Сб. статей / Под ред. Элизабет Шоре. Каролин Хайдер. - М: РГГУ, 2003. - Вып. 3. - С. 135-155.

Поступила до редакції 11.07.2007р.

УДК 070

Руденко Л.С.

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МАСОВОІНФОРМАЦІЙНИЙ ДИСКУРС: ЧИ ВИЖИВЕ ДРУКОВАНИЙ ТЕКСТ?

Руденко Л.С. Современный украинский массовоинформационный дискурс: выживет ли печатный текст?

В статье рассмотрена проблема выживания печатного текста в современном украинском массовоинформационном дискурсе. Выявлены особенности отечественного массовоинформационного дискурса, сформулирована его новая специфическая категория – “читатель-созерцающий-действительность”.

Ключевые слова: дискурс, массовоинформационный дискурс, текст

Руденко Л.С. Сучасний український масовоінформаційний дискурс: чи виживе друкований текст?

В статті розглянуто проблему виживання друкованого тексту в сучасному українському масовоінформаційному дискурсі. Виявлено особливості вітчизняного масовоінформаційного дискурсу, сформовано його нову специфічну категорію – “читач-що-споглядає-дійсність”.

Ключові слова: дискурс, масовоінформаційний дискурс, текст

Rudenko L.S. Modern Ukrainian mass-information discourse. Will the printed text survive?

The Article deals with the problem of surviving of the printed text in modern Ukrainian mass-information discourse. The peculiarities of national mass-information discourse and its new specific category are discovered in the article.

Key words: discourse, mass-information discourse, text

Актуальність запропонованої теми зумовлена тим, що процеси реструктуризації та розвитку техніко-технологічної сфери мас-медіа обумовлюють необхідність абсолютно нового погляду на розвиток всіх елементів медіасистеми, а особливо, на проблему життєздатності текстів друкованих ЗМІ. Проблема функціонування друкованого тексту є однією з ключових у сучасній медіафілософії. Ми не в праві нехтувати ґрунтовним дослідженням процесів, що відбуваються сьогодні у медіасфері, адже вивчення цього багатого практичного матеріалу дозволить українській науці виробити власні теоретичні концепції розвитку системи засобів масової інформації зокрема і суспільства в цілому.

Постановка проблеми. Питанням зв'язків методології пізнання і відображення дійсності у постмодерністській концепції та парадигми творчої діяльності журналістів, функціонування мас-медіа у суспільствах ХХ та ХІХ сторіччя, життєдіяльності та функціональності текстів друкованих ЗМІ присвячено велику кількість праць вітчизняних та зарубіжних учених. Дуже цікавими в контексті нашого дослідження є роботи видатних західних науковців: італійського письменника, історика-медієвіста У. Еко [1] та французького філософа Ж. Бодріяра [2]. Серед російських дослідників, які займалися розробкою питання, необхідно виділити роботи Н. Маркова [3] та С. Сметаніної [4]. В Україні певні аспекти цієї теоретичної проблеми розглядалися В. Буряком [5], К. Серажим [6] та іншими. Проведений аналіз